

ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
Ελπίς - Ανεκτικότητα - Επισκευή - Ισχύς
Νηπιάγωγος - Δημοτικά - Γυμνάσιο - Λύκειο
ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΑΘΗΝΩΝ - ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΠΑΤΡΩΝ - ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΜΑΤΡΩΝ



Μικρασιατικός Ελληνισμός: πτυχές της συμβολής του στην ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας Πρακτικά ημερίδας

Επιμέλεια: Λαονόδας Μοίρας



ΕΚΔΟΣΗ
ΜΠΑΛΤΑ

Εξ Αιτωλίας

2023



1925

ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Ελληνο-Αμερικανικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα

Νηπιαγωγείο • Δημοτικό • Γυμνάσιο • Λύκειο

ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΑΘΗΝΩΝ • ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΨΥΧΙΚΟΥ • ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ Ι.Μ. ΚΑΡΡΑΣ



*Μικρασιατικός Ελληνισμός: πτυχές της συμβολής του
στην ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας*

Πρακτικά της ημερίδας του Κολλεγίου Αθηνών
σε συνεργασία με το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών

Σάββατο, 4 Ιουνίου 2022

Επιμέλεια: Λεωνίδας Μοίρας

ΕΙΚΟΝΕΣ



Το ζεύγος Γαραντούδη. Πηγή: Προσωπικό αρχείο Ευριπίδη Γαραντούδη.



Ευριπίδης Γαραντούδης. Πηγή: Προσωπικό αρχείο Ευριπίδη Γαραντούδη.

Χρυσόθεμις Σταματοπούλου-Βασιλάκου,

Ομότιμη Καθηγήτρια, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Το ελληνικό θέατρο στη Σμύρνη και η συνέχειά του στην Αθήνα μετά το 1922

Η παρούσα μελέτη παρακολουθεί την πορεία του ελληνικού θεάτρου στη Σμύρνη από τις απαρχές του έως την τελική τραγική κατάληξή του το 1922, καθώς και τη συνέχειά του στην Αθήνα, μέσα από τη δράση Σμυρνίων συγγραφέων, ηθοποιών, σκηνοθετών και σκηνογράφων.

Η θεατρική ζωή στη Σμύρνη των νεότερων χρόνων αρχίζει με την εγκατάσταση στην πόλη Ευρωπαίων (Γάλλων κυρίως, αλλά και Άγγλων, Ολλανδών και Ιταλών εποίκων) τον 16ο αιώνα, λόγω της παραχώρησης οικονομικών προνομίων, των γνωστών διομολογήσεων από τον Σουλεϊμάν Α' (1494-1566). Από τότε η Σμύρνη, ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της Ανατολής, γνωρίζει μεγάλη οικονομική ακμή, η οποία θα συνεπιφέρει και την αντίστοιχη πολιτιστική, στην οποία συμπεριλαμβάνεται και η θεατρική δραστηριότητα. Η τουρκική θεατρική παράδοση είχε έως τότε να επιδειξεί μόνο τους μίμους-αφηγητές (*meddah* ή *mukallit*) και το Θέατρο Σκιών με ήρωα τον Καραγκιόζη.¹

Οι Ευρωπαίοι αστοί που έφτασαν στη Σμύρνη έφεραν μαζί τους και το θέατρο, το οποίο –στις περισσότερες από τις χώρες τους– έχει ήδη περάσει στη φάση της Αναγέννησης. Η τοπική ελληνορθόδοξη αστική κοινωνία υποδέχτηκε με ενθουσιασμό τα ευρωπαϊκά ήθη, παρακολουθούσε τους τρόπους διασκέδασης και συμμετείχε ενεργά σ' αυτούς. Γεύματα, χοροεσπερίδες και συναυλίες βρίσκονταν σε ημερήσια διάταξη, μαζί με τις, ερασιτεχνικές ακόμα, θεατρικές παραστάσεις που δίνονταν σε ιδιωτικούς χώρους έως το 1775, αλλά και τα ιδιαίτερως δημοφιλή θεάματα τσίρκου.

Η μέχρι σήμερα έρευνα θεωρεί ως πρώτη παράσταση στη Σμύρνη εκείνη του «Νικομήδη» του Corneille που δόθηκε μέσα σε πανηγυρική ατμόσφαιρα στο Γαλλικό Προξενείο τις Απόκριες του 1657.² Ο Γάλλος περιηγητής και διπλωμάτης Laurent d' Arvieux περιγράφει:

1. Βιβλιογραφία για το θέατρο σκιών βλ. Βάλτερ Πούχνερ «Σύντομη αναλυτική βιβλιογραφία του θεάτρου σκιών στην Ελλάδα» *Λαογραφία*, 31, (1976-1978), σσ. 294-320 και *Λαογραφία*, 32, (1979-1981), σσ. 370-378· για τα έτη 1977-2007 του ίδιου στην επετηρίδα του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών *Παράβασις* 9, (2009), σσ. 425-497.
2. Ας σημειωθεί ότι το έργο είχε παιχτεί στη Γαλλία μόλις το 1651.

Οι ερασιτέχνες ηθοποιοί έπαιξαν σαν επαγγελματίες. Στα διαλείμματα της παράστασης οι θεατές είχαν την ευκαιρία να απολαύσουν άσματα και γλυκίσματα, κουφέτα όλων των ειδών και αναψυκτικά, ενώ μετά το τέλος της ακολούθησε πλούσιο δείπνο και οινοποσία, με αποτέλεσμα μάλιστα κάποιοι από τους υψηλούς προσκεκλημένους του Γάλλου πρόξενου να μεταφερθούν «σηκωτοί» στα σπίτια τους.³

Η επίδραση της θεατρικής αυτής παράστασης υπήρξε σημαντική για την τοπική κοινωνία. «Κατά τη διάρκεια του Καρναβαλιού, δόθηκαν χοροεσπερίδες και έγιναν πολλές γιορτές, πρωτόφαντα γεγονότα για την εκεί κοινωνία που βρισκόταν στο μεταίχμιο της ανατολικής παράδοσης και των δυτικών νεωτερισμών».⁴

Άλλη μεταγενέστερη μνεία για θεατρική παράσταση στη Σμύρνη είναι το 1747. Πρόκειται για παράσταση Εβραίων ερασιτεχνών με το έργο «Ο θάνατος του Αμάν», για την οποία δεν διευκρινίζεται αν δόθηκε δημόσια, ή σε ιδιωτικό χώρο.⁵ Η πρώτη δημόσια παράσταση από Ευρωπαίους ερασιτέχνες φαίνεται να δόθηκε ανάμεσα στο 1775 και το 1785, σε ειδικά διαμορφωμένο θέατρο με το έργο του Βολταίρου «Ο θάνατος του Καίσαρος»,⁶ ενώ το 1797 πληροφορούμαστε ότι «εις το κονσολάτον των βενετζιάνων εγίνετο ένα θέατρον» και η είσοδος στοιχίζει έναν παρά.⁷

Με τη θεατρική ζωή της Σμύρνης συνδέεται και μια από τις μεγαλύτερες σφαγές του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της πόλης, που έμεινε γνωστή στην ιστορία ως «ρεμπελιό της Σμύρνης». Στις 4 Μαρτίου του 1797 ο θίασος σχοινοβατών και παντομίμας του Βενετσιάνου Φρασκάρα έδινε παράσταση σε τσίρκο που είχε στηθεί στην περιοχή Κοπριές.⁸

Όπως περιγράφει ο Χ. Σολομωνίδης στο έργο του *Το θέατρο στη Σμύρνη (1657-1922)*:

Μερικοί τζαμπατζήδες Ζακυνθinoί και Κεφαλλήνες ναύτες, Ενετοί υπήκοοι, θέλησαν να υπερπηδήσουν το ξύλινο περίφραγμα του τσίρκου και να μπουν μέσα, χωρίς να πληρώσουν. Εμποδίστηκαν όμως από τους Γεντισάρους φύλακες. Ένας από τους διωχθέντες Ζακυνθινούς, ονόματι Πανάς, επιστρέφει σε λίγο και σκοτώνει το Γενίτσαρο φρουρό, που τον είχε διώξει. Στο άκουσμα των πυροβολισμών δημιουργήθηκε πανικός κι' η παράσταση διεκόπη. Την άλλη μέρα οι Τούρκοι ζήτησαν από τον Πρόξενο της Ενετίας Λουκά Χορτάτζη να τους παραδώσει το φονέα. Μα επειδή εκείνος αρνήθηκε, οι Τούρκοι φανατίστηκαν και κα-

τέβηκαν στο Φραγκομαχαλά, όπου ήταν το Βενετσιάνικο Προξενείο. Εκεί άρχισαν να σφάζουν τους Έλληνες, να λεηλατούν τα καταστήματα, ν' ατιμάζουν τις γυναίκες και στο τέλος να βάζουν φωτιά στη χριστιανική συνοικία. Η σφαγή και η πυρπόληση θα συνεχιζόταν, αν ένα ρωσικό καράβι, που ήταν αγκυροβολημένο στο λιμάνι της Σμύρνης, δεν έριχνε για εκφοβισμό των Τούρκων δύο κανονιές.⁹

Ο Κ. Οικονόμου ανεβάζει τον αριθμό των σφαγέντων σε 6.000.¹⁰ Θύμα της καταστροφής υπήρξε σύμφωνα με τον Χ. Σολομωνίδη και το πρώτο θέατρο της Σμύρνης, το οποίο είχαν κτίσει ερασιτέχνες στον Φραγκομαχαλά.¹¹

Στο διάστημα των δύσκολων αυτών χρόνων εντοπίζονται μόνο γαλλικές και ιταλικές παραστάσεις Ευρωπαίων ερασιτεχνών με έργα κυρίως του Μολιέρου, του Γκολντόνι και του Σκριμπ, ενώ το 1825 παίζεται και ο «Αρταξέρξης» του Μεταστάσιου μεταφρασμένος στα ελληνικά.¹²

Από τη δεκαετία του 1840, όταν η πόλη απόκτησε το πρώτο μεγάλο θέατρό της, το θέατρο «Ευτέρπη» (1841), 300 θέσεων με δύο σειρές θεωρείων, άρχισαν να επισκέπτονται τη Σμύρνη συστηματικά γαλλικοί και ιταλικοί μελοδραματικοί θίασοι. Έτσι το θεατρόφιλο κοινό είχε πλέον την ευκαιρία να παρακολουθήσει παραστάσεις επαγγελματικών θιάσων και να απολαύσει μεγάλα ονόματα του ευρωπαϊκού λυρικού θεάτρου.¹³ Ας σημειωθεί ότι ταξιδεύοντας ατμοπλοϊκώς προς την Κωνσταντινούπολη μετά την περιοδεία της στην Αίγυπτο, η περίφημη Ιταλίδα τραγωδός Αδελαΐδα Ριστόρι σταμάτησε στη Σμύρνη, όπου θα δώσει μία παράσταση, στις αρχές Δεκεμβρίου 1864 με τη «Μήδεια» στο θέατρο «Καμεράνο».¹⁴

Η σμυρναϊκή ελληνορθόδοξη κοινότητα, από το 1828 και μετά, απομακρυνόμενη από τα εφιαλτικά γεγονότα του 1821, βρήκε και πάλι τη γαλήνη και τους ρυθμούς ανάπτυξης της. Με την επανεγκατάσταση στη γενέθλια γη προσφύγων που είχαν καταφύγει στην Ελλάδα, παρατηρήθηκε δημογραφική άνοδος του ελληνορθόδοξου στοιχείου, η οποία συνέπιπτε με τη γενικότερη αλματώδη αύξηση του πληθυσμού της πόλης.¹⁵ Κίνητρο ήταν η εκμετάλλευση των ευκαιριών που πρόσφερε η αναγεννώμενη οικονομική ζωή. Οι Ελληνορθόδοξοι πήραν στα χέρια τους τον έλεγχο του εμπορίου και ανασυγκροτήθηκαν, όπως αποδεικνύει ο αριθμός των ελληνορθόδοξων σχολείων¹⁶ της περιοχής και η έκδοση ελληνόγλωσσων εντύπων (εφημερίδων και περιοδικών).¹⁷

9. ό.π., σσ. 28-30.

10. ό.π., σ. 26.

11. ό.π., σσ. 28-30.

12. ό.π., σσ. 47-53.

13. ό.π., σσ. 55-56.

14. Ioanna Papageorgiou, σ. 162.

15. Σία Αναγνωστοπούλου, σσ. 189-264.

16. Χρήστος Σολομωνίδης, *Η παιδεία στη Σμύρνη*. Χρήστος Σολδάτος, *Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του ελληνισμού της Μ. Ασίας*.

17. Χρήστος Σολομωνίδης, *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη: 1821-1922*.

3. *Mémoires du chevalier d' Arvieux*. Παρίσι, 1735, σσ. 123-127. Βλ. επίσης Άννα Ταμπάκη, *Η νεοελληνική δραματολογία και οι δυτικές της επιδράσεις*, σ. 19-της ίδιας, *Το νεοελληνικό θέατρο: 18ος-19ος αι.*, σ. 124.

4. Άννα Ταμπάκη, *Το νεοελληνικό θέατρο 18ος-19ος αι.*, σ. 125.

5. Χρήστος Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη: 1637-1922*, σσ. 22-23.

6. ό.π., σ. 33.

7. *Εφημερίς*, 17 Απριλίου. 1797. Άννα Ταμπάκη, ό.π., σ. 126.

8. Σολομωνίδης, σ. 26.

Το ελληνόφωνο θέατρο έκανε τότε την εμφάνισή του στο πλαίσιο των πνευματικών και πολιτιστικών αναζητήσεων της συμυρναϊκής ελληνορθόδοξης κοινότητας, απόρροια της οικονομικής της ευημερίας. Η πρώτη ελληνόφωνη παράσταση δόθηκε στις 3 Φεβρουαρίου 1845, στο θέατρο «Ευτέρπη», από ερασιτέχνες, με την ιταλική κωμωδία ο «Μανιώδης» που είχε μεταφράσει και εκδώσει ο Χ. Μιχαλόπουλος στη Σμύρνη το 1836 και ακολούθησε τον ίδιο μήνα η παράσταση της «Βαβυλωνίας» του Δημ. Βυζάντιου που είχε εκδοθεί στη Σμύρνη το 1841 και 1843.¹⁸

Η έκδοση του Χάττι-Χουμαγιούν (1856) και οι Εθνικοί Κανονισμοί (1860-1862), αναγνωρίζοντας στους χριστιανούς πολιτικά και θρησκευτικά δικαιώματα, εξασφάλισαν ελευθερία δράσης στους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς της Μικράς Ασίας που, πέρα από τον οικονομικό, έδωσαν λαμπρούς καρπούς στον κοινωνικό και πνευματικό τομέα.

Κάτω από τις ευνοϊκές αυτές συνθήκες, από το β' μισό του 19ου αι. μέχρι τη Μεγάλη Καταστροφή, η συμυρναϊκή ελληνική κοινότητα θα φθάσει στο απόγειο της ακμής της. Μαζί με αυτή και το ελληνικό θέατρο, βοηθούμενο από τρεις παράγοντες: α) τους περιοδεύοντες θιάσους από την Ελλάδα, β) τους ντόπιους ελληνορθόδοξους επαγγελματικούς και ερασιτεχνικούς θιάσους και γ) τους λόγιους της Σμύρνης, λογοτέχνες, δημοσιογράφους και εκπαιδευτικούς.

Στη Σμύρνη, το ελληνορθόδοξο στοιχείο, που μέχρι τότε παρακολουθούσε τις ξένες παραστάσεις, επιθυμούσε διακαώς να αποκτήσει θέατρο ελληνόφωνο. Έτσι από την αρχή αγκάλιασε τους περιοδεύοντες θιάσους, περιέβαλε με αγάπη τους Έλληνες ηθοποιούς και στήριξε με θέρμη την ελληνική σκηνή ως έκφραση πολιτισμού, ως μέσο τόνωσης της εθνικής συνείδησης και διάδοσης της ελληνικής γλώσσας.

Ο πρώτος περιοδεύων θίασος που επισκέφτηκε τη Σμύρνη τον Ιανουάριο του 1866 ήταν ο θίασος του Ιωάννη Μαρκεσίνη¹⁹ στον οποίο από τον Απρίλιο της ίδιας χρονιάς είχε προστεθεί ο Διονύσιος Ταβουλάρης ο μετέπειτα ιδρυτής του θιάσου «Μένανδρος». Ακολούθησε το 1866-1867 ο θίασος του Παντελή Σούτσου²⁰ με στελέχη την Πιπίνα Βονασέρα,²¹ τον Αθανάσιο Σίουφο, τον Δημοσθένη Αλεξιάδη και τον Μιχαήλ Αρνιωτάκη και το 1868 - 69 ο θίασος Παντελή Σούτσα - Διονυσίου Ταβουλάρη,²² ο οποίος ξαναβρέθηκε εκεί τον Απρίλιο του 1872.²³ Λόγω της θερμής υποδοχής του από το εκεί θεατρόφιλο κοινό, ο Διονύσιος Ταβουλάρης επανέλαβε την επίσκεψη και την παραμονή του στην πόλη επί πολλά χρόνια και για μεγάλα χρονικά διαστήματα, πάντοτε με πολυπρόσωπο και καλά καταρτισμένο δυναμικό

και με πλούσιο δραματολόγιο (1874-75, 1878-79, 1881, 1882, 1884, 1887, 1888, 1891, 1893, 1895, 1898, 1906).²⁴ Το παράδειγμά του ακολούθησε ο δεύτερος μεγάλος ηθοποιός του 19ου αι., ο Δημοσθένης Αλεξιάδης που άφησε και αυτός άριστες εντυπώσεις (1869, 1872-73, 1875-76, 1881-82, 1888, 1889).²⁵

Η Σμύρνη επρόκειτο να περιληφθεί στο δρομολόγιο των περιοδειών και άλλων θιάσων: του Μιχαήλ Αρνιωτάκη (1884, 1886), του Νικόλαου Λεκατσά (1884, 1906) και της μεγάλης Κωνσταντινουπολίτισσας ηθοποιού Αικατερίνης Βερώνη²⁶ που δημιούργησε στη Σμύρνη ένα σημαντικό μέρος της λαμπρής θεατρικής της καριέρας (1886, 1889, 1894, 1896, 1899, 1904, 1905, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911 και το 1912 με το «Σύνδεσμο Ελλήνων Ηθοποιών»).

Η τακτική αυτή συνεχίστηκε μέχρι τη Μεγάλη Καταστροφή, με μόνη διακοπή το 1897 λόγω του ελληνοτουρκικού πολέμου. Ελληνικοί θίασοι πρόζας που απαντώνται στη Σμύρνη είναι χρονολογικά οι ακόλουθοι: Θίασος Νικ. Καρδοβίλλη (1891, 1894, 1901, 1902, 1907, 1909), Ευαγγελίας Παρασκευοπούλου²⁷ (1889, 1895, 1899, 1904, 1905, 1908, 1910), Ευάγγελου Παντόπουλου (1891, 1908), Δημητρίου Κοτοπούλη (1899, 1900, 1903, 1904, 1906), η «Νέα Σκηνή» Κων/νου Χρηστομάνου (1902, 1903), Περικλή Χριστοφορίδη (1903), Ευτύχιου Βονασέρα (1903), Θωμά Οικονόμου (1907 και 1910 με το θίασο της Κυβέλης), Αναστάσιου και Ελένης Απέργη (1907, 1909, 1910, 1911), Ελεωνόρας Λοράνδου (1908), Κυβέλης Αδριανού (1909, 1910, 1911, 1912, 1914, 1919, 1920), Μαρίας Κοτοπούλη - Τηλέμαχου Λεπενιώτη (1910), Νίκα - Φυρστ (1910, 1914), ο «Σύνδεσμος Ελλήνων Ηθοποιών» (1911), ο θίασος Ζαχαρία Μέρτικα (1914-1920), Σωτηρίας Ιατρίδου (1920), η Εταιρία του Ελληνικού Θεάτρου (1920) ο θίασος των αδελφών Νέζερ (1922) καθώς και οι άλλοι, ελάσσονες.²⁸

Το ρεπερτόριο των θεάτρων της Σμύρνης χαρακτηρίζεται από τεράστια ποικιλία: από τις σκηνές τους παρελαύνει εκτενής αριθμός έργων των μεγάλων κλασικών (Σαίξπηρ, Μολιέρος, Γκαίτε, Σίλλερ, Γκολντόνι κ.ά.), του ευρωπαϊκού νεοκλασικισμού (Αλφιέρι, Μόντι Μεταστάσιο κ. ά.), διασκευές μυθιστορηματικών δραμάτων που ήταν του συρμού στα τέλη του 19ου αιώνα (π.χ. «Αι δύο ορφανί», «Οι δύο λοχία», «Η μοσχομάγκα την Παρισίων» κλπ.), αλλά και ελληνικά έργα του Διαφωτισμού ή του ρομαντισμού («Μήδεια» του Ζαμπελίου, «Γαλάτεια» του Σπ. Βασιλειάδη, κλπ.), χωρίς βεβαίως να λείπουν και οι πολύπρακτες κωμωδίες των

18. Χρήστος Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη*, σσ. 58-59.

19. Θόδωρος Χατζηπανταζής, σσ. 576-577.

20. *ό.π.*, σσ. 599-605.

21. Για την εμφάνιση της Πιπίνας Βονασέρα στη Σμύρνη βλ. Αλεξία Αλτουβά, σσ. 42, 42-43, 53-55, 63-66, 66-67, 78-80, 80-81, 101, 104, 106, 115.

22. Θόδωρος Χατζηπανταζής, σσ. 667 - 673.

23. *ό.π.*, σσ. 812 - 813.

24. Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη*. Βλ. επίσης θεατρικά προγράμματα στο Αρχείο Προγραμμάτων του Θεατρικού Μουσείου.

25. Θόδωρος Χατζηπανταζής, σσ. 694 - 703, 847-859, 1030-1043. Βλ. επίσης Σολομωνίδης *Το θέατρο στη Σμύρνη*.

26. Αλεξία Αλτουβά, σσ. 144, 148-149, 197-201, 219-221, 229-231.

27. *ό.π.*, σσ. 266, 341-344, 368-369.

28. Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη*. Χρυσόθεμις Σταματοπούλου-Βασιλάκου, «Το ελληνικό θέατρο στη Σμύρνη: Μία συνοπτική παρουσίαση», σσ. 186-187.

Άγγελου Βλάχου, Νικ. Ζάνου, Χ. Άννινου (π.χ. «Βαβυλωνία» του Δημ. Βυζάντιου κ.ά.) αλλά και πολλές μονόπρακτες, απαραίτητες για το κλείσιμο κάθε παράστασης, κατά τη συνήθεια της εποχής. Πρέπει επίσης να επισημάνουμε την προτίμηση των ερασιτεχνών στην ελληνική δραματολογία και την εύλογη τάση να προτιμάται το ανέβασμα έργων πατριωτικού περιεχομένου σε περιόδους εθνικής έντασης με επιφυλακτικό χαρακτήρα όπως: το 1908 «Ο ήρωας της Μακεδονίας», «Ο Παύλος Μελάς», «Θεόδωρος Κολοκοτρώνης», το 1909 «Η πτώσις του Γιλδίτς», «Οι λύκοι της Μακεδονίας», ενώ τον Φεβρουάριο του 1919 μετά από την Ανακωχή του Μούδρου και λίγο πριν από την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, ο Πατριωτικός Θίασος των Βάσου Αργυροπούλου και Βιργινίας Δελενάρδου ανέβασε το έργο του Παύλου Νιρβάνα «Προ παντός η πατρίς», με τεράστια επιτυχία.²⁹

Πέρα όμως από το «εισαγόμενο» αυτό ρεπερτόριο, η Σμύρνη διέθετε δικό της πνευματικό δυναμικό, που από τη μετεπαναστατική κιόλας περίοδο καλλιέργησε τη θεατρική λογοτεχνία, στην αρχή με μεταφράσεις και αργότερα με πρωτότυπα έργα και νέες διασκευές.

Μια γενική θεώρηση της θεατρικής εκδοτικής παραγωγής στη Σμύρνη τον αιώνα αυτόν, μας επιτρέπει να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι, έναντι της πρωτότυπης δραματολογίας, υπερτερούν αριθμητικά οι μεταφράσεις, φυσιολογικός πνευματικός καρπός μιας ευκατάστατης κοινωνίας στραμμένης προς τη Δύση για λόγους επαγγελματικών και αναψυχής, αλλά και αποτέλεσμα των συναναστροφών της με μέλη των ξένων παροικιών, κυρίως Γάλλους και Ιταλούς, στο πλαίσιο οικονομικών συνεργασιών και κοινωνικότητας.

Κύρια θεωρείται λοιπόν η συμβολή των λογίων της Σμύρνης στη μετακένωση της κλασικίζουσας δραματολογίας στην ελληνόφωνη Ανατολή, έργων του Μολιέρου («Ταρτούφος»,³⁰ «Μισάνθρωπος» και «Φιλάργυρος»³¹) που μεταφράστηκαν από τον Σμυρνιό λόγιο Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίτση. Στη Σμύρνη εκδόθηκαν τα έργα του Ρακίνα η «Ιφιγένεια εν Αυλίδι» το 1835 από ανώνυμο μεταφραστή και το 1844 από τον Κ. Π. Υάκινθο ο οποίος μετέφρασε επίσης την «Ανδρομάχη» του ίδιου (Σμύρνη 1845), ενώ απόσπασμα από την τραγωδία του «Εσθήρ» μεταφρασμένη από τον Σμυρνιό ποιητή Ιωάννη Καρασούτσα δημοσιεύτηκε το 1842 στο περιοδικό της Σμύρνης *Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων*.³² Ως προς τα έργα του Βολταίρου, το 1834 τυπώθηκε στη Σμύρνη η τραγωδία του «Θηβαίς, ή Οι εχθρευόμενοι αδελφοί» μεταφρασμένη από τον Ιωάννη Ισ. Σκυλίτση και το 1867 η τραγωδία του «Οιδίπους

εν Θήβαις» σε μετάφραση Κ. Λεβεντιάδου. Το 1872 δημοσιεύτηκε στο σμυρναϊκό περιοδικό *Ανατολική Επιθεώρησης* η τραγωδία του «Μερόπη», μεταφρασμένη από τον Α. Ολύμπιο, ενώ το 1877 εκδόθηκε στη Σμύρνη μία παράφραση της «Ζαΐρας» από τον Νικόλαο Φλαμπουριάρη με τίτλο «Πίστις, πατρίς και έρως, ή Οροσμάνης σουλτάνος της Ιερουσαλήμ και Ζαΐρα η αιχμάλωτος». Το έργο, μεταφρασμένο σε γλώσσα αρχαιοπρεπή και ύφος στομφώδες, θίγει κύρια μέσα από την ιστορία δύο ερωτευμένων νέων που η διαφορετική θρησκεία στέκεται εμπόδιο στην ένωσή τους, το ζήτημα της ανεξιθρησκείας που τόσο απασχόλησε τον Βολταίρο στη ζωή του και που αποτελούσε κυρίαρχο αίτημα του Διαφωτισμού. Το 1891 τυπώθηκε στη Σμύρνη ο «Πολύευκτος μάρτυς», το τελειότερο σύμφωνα με τους κριτικούς έργο του Κορνήλιου, σε ελεύθερη μετάφραση από τον Α. Κουρνιακτή, από τις λιγοστές μεταφράσεις του συγγραφέα στα ελληνικά γράμματα.³³

Στη Σμύρνη τυπώθηκε επίσης η τραγωδία του Αλφιέρι «Ορέστης» (1836) μεταφρασμένη από τον Ιάκωβο Ρίζο Ραγκαβή και ο «Ρουζιέρος» (1838) του Μεταστάσιου, μεταφρασμένη από τον Σμυρνιό Κωνσταντίνο Αμηνά.

Όσον αφορά τον ευρωπαϊκό ρομαντισμό, έργα των σημαντικότερων εκπροσώπων τους, επίσης τυπώθηκαν και κυκλοφόρησαν στη Σμύρνη. Το 1858 μεταφράστηκε για πρώτη φορά η τραγωδία του Σαίξπηρ «Οθέλλος, ήτοι Ο μαύρος της Ενετίας» από τον Νίκ. Κοντόπουλο, που τη δημοσίευσε σε συνέχειες, χωρίς να την υπογράψει στο περιοδικό *Φιλόκαλος Σμυρναίος* που εξέδιδε ο ίδιος στη Σμύρνη, ενώ το 1882 τυπώθηκε στη Σμύρνη και «Ο βασιλεύς Αηρ» σε μετάφραση Δημ. Βικέλα.³⁴ Το 1879 δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στο περιοδικό *Βίων* της Σμύρνης ο «Φάουστ» του Γκαίτε μεταφρασμένος από τον Σωκράτη Σολομωνίδη.³⁵ Ως προς τους Γάλλους ρομαντικούς, ξεχωρίζει η παρουσία του Victor Hugo³⁶ με την έκδοση στη Σμύρνη τριών έργων του: «Λουκρητία Βοργία» σε μετάφραση Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίτση (1852) «Ο βασιλεύς ευθυμεί» (1872) και «Οι άθλιοι» (1876) και τα δύο μεταφρασμένα από τον Φωκίωνα Βουτσινά.

Ακολουθεί ο Alfred de Musset με την μονόπρακτη κωμωδία του «Ο όνος και ο ρυάξ» που μεταφράζει ο Φωκίων Βουτσινάς (1875) και μία ακόμη σειρά έργων που μεταφράστηκαν από τον Σμυρνιό λογοτέχνη και ιστορικό Μιχαήλ Αργυρόπουλο. Πρόκειται για το μονόπρακτο «Το όνειρον του Αυγούστου» που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ανατολή* της Σμύρνης το 1881, το πεντάπρακτο δράμα «Το κύπελλον και τα χείλη», απόσπασμα από την Δ' πράξη του οποίου δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Αμάλθεια* της Σμύρνης το 1902 και τη δίπρακτη κωμωδία «Το όνειρον των κοριτσιών», απόσπασμα της οποίας δημοσιεύτηκε επίσης στο περιοδικό *Ανατολή* της Σμύρνης το

29. Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη* - Σταματοπούλου - Βασιλάκου, ό.π., σσ. 189-190.

30. Εκδόθηκε στη Σμύρνη το 1851.

31. Εκδόθηκε στην Τεργέστη το 1871. Στη Σμύρνη εκδόθηκε επίσης το 1835 ο «Φιλάργυρος» του Μολιέρου σε μετάφραση του Κωνσταντίνου Οικονόμου. Βλ. Δημήτριος Γκίνης και Βαλέριος Μέξης, αρ. 2514.

32. Χρυσόθεμις Σταματοπούλου - Βασιλάκου, «Η πρόσληψη της ευρωπαϊκής δραματολογίας στην καθ' ημάς Ανατολή: Μεταφράσεις - Εκδόσεις: Μία συνολική εκτίμηση», σ. 178.

33. ό.π., σ. 179.

34. ό.π., σσ. 179-180.

35. ό.π., σ. 181.

36. Χρυσόθεμις Σταματοπούλου - Βασιλάκου «Ο Βίκτωρ Ουγκώ στο θέατρο της καθ' ημάς Ανατολής το 19^ο αιώνα», σσ. 369-384.

1910, τρεις έμμετρες γλαφυρές μεταφράσεις, όπου ο μεταφραστής από την καθαρεύουσα στα δύο πρώτα έργα περνά στο τελευταίο στη χρήση της δημοτικής.

Τέλος, στην ελληνόφωνη Ανατολή πρωτοεμφανίστηκε ο τελευταίος εκπρόσωπος του όψιμου ρομαντισμού, ο Edmond Rostand (1868-1918) με το έργο του «Συρανώ δε Βερζεράκ» σε μετάφραση από τον Ε. Χ. Εμμανουηλίδη, αποσπάσματα από την Α' πράξη του οποίου δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Ακτίς* της Σμύρνης το 1897, ένα χρόνο πριν τυπώσει στον Πειραιά ο Γ. Στρατήγης τη δική του μετάφραση. Το 1910 μεταφράστηκε (σε στίχους) επίσης το έργο του «Σαντεκλαίρ» από το Γεώργιο Σημηριώτη. Απόσπασμά του δημοσιεύτηκε την ίδια χρονιά στο περιοδικό *Κόσμος* της Σμύρνης. Το έργο μετατρέπεται αργότερα, το 1916, σε λαϊκή επιθεώρηση από τον νεαρό τότε Σμυρνιό Δ. Ιωαννίδη.

Στο τέλος του αιώνα ακολουθώντας το πνεύμα της εποχής, εμφανίστηκαν μεταφράσεις έργων από τις βόρειες δραματουργίες. Το 1890 εκδόθηκε στη Σμύρνη μεταφρασμένη από τον Γεώργιο Βογιατζή η διασκευή του μυθιστορήματος του Dostoyevsky «Έγκλημα και τιμωρία» με μορφή επτάπρακτου δράματος, ενώ το 1910-1911 δημοσιεύτηκε, στο περιοδικό *Κόσμος* της Σμύρνης, ο «Πίστωτής» του Strindberg σε μετάφραση Γ. Δ. Πετσόπουλου.³⁷

Η κατάθεση πρωτότυπης δραματουργικής παραγωγής από την πλευρά των Σμυρναίων λόγιων δεν είναι καθόλου ευκατοφρόνητη. Η πρώτη μνεία ελληνόγλωσσης δραματουργικής συγγραφής τοποθετείται στα 1833 με τη δημοσίευση της πεντάπρακτης τραγωδίας «Ο θάνατος του Έκτορος» του Αργύριου Καράβα. Το έργο ξανατυπώθηκε στη Σμύρνη το 1849 με τίτλο «Η εκδίκησις του Αχιλλέως». Εμπνευσμένο από την *Ιλιάδα* του Ομήρου, όπως φανερώνει και ο τίτλος του, το έργο ανήκει στην κατηγορία των αρχαιοθέμων έργων του 19ου αιώνα με πατριωτικοδιδασκλική στόχευση.³⁸ Δεύτερος που πειραματίστηκε στην πρωτότυπη δραματουργία ήταν ο νεαρός Ξενοφών Ραφόπουλος ή Ραφτόπουλος ο οποίος στο σύντομο πέρασμά του από τη ζωή συνέγραψε τρία έμμετρα θεατρόμορφα έργα βουκολικού περιεχομένου («Αρετή και Μόσχος», «Ειδύλλιον», «Χελιδόνες»), επίσης ποιήματα που δημοσιεύτηκαν σε περιοδικά της εποχής και ένα μυθιστόρημα «Το φρικτόν λάθος», που αργότερα διασκευάστηκε σε θεατρικό έργο.³⁹

Τρίτος στη σειρά είναι ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης, δημοσιογράφος από τα Κούλα της μικρασιατικής Μαγνησίας που τύπωσε το 1845 στο τυπογραφείο της Αμάλθειας την πεντάπρακτη κωμωδία του «Ο ερωτομανής Χατζή-Ασλάνης, ήρωας της Καραμανίας». Θέμα του η διακωμώδηση του ηλικιωμένου Χατζή-Ασλάνη, μεγαλέμπορου στη Σμύρνη, αλλά άξεστου επαρχιώτη, που μπλέκεται στον έρωτα με πολύ

νεότερή του γυναίκα, για να γίνει στο τέλος αντικείμενο εξαπάτησης και χλευασμού. Σατιρίζεται έτσι ένας ακόμη τύπος εξηνταβελώνη, παράλληλα με τα σμυρναϊκά ελευθέρια ήθη, τη σοφολογιότητα εκπαιδευτική παράδοση της περιοχής, ενώ προσφέρονται επίσης πλούσια δείγματα γλωσσικής σάτιρας, μέσα από την ποικιλία των διαλέκτων που χρησιμοποιούν οι ήρωες.⁴⁰

Το 1851 εκδόθηκε από τον Σμυρνιό Σάββα Σαυριάκο, το έμμετρο πεντάπρακτο «Ο θάνατος του Ιησού» με το χαρακτηρισμό «σοσιαλιστική τραγωδία». Το έργο φαίνεται ότι προκάλεσε αντιδράσεις, γι' αυτό κατασχέθηκε και αποσύρθηκε από τα βιβλιοπωλεία.⁴¹

Σε γενικές γραμμές οι Σμυρνιοί συγγραφείς κατάθεσαν τη συμβολή τους σε όλα τα είδη του θεατρικού λόγου του 19ου αιώνα. Όσον αφορά την κατηγορία των έργων που παρέπεμπαν στο ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν εκεί εντάσσονται η τραγωδία ο «Αριστόδημος» (1872) του Κωνσταντίνου Ιεροκλή, «Η έξωσις των Πεισιστρατιδών» (1875) του Λουκά Νικολαΐδη και η «Ανδρόκλεια» (1898) του Αιμίλιου Λόρενς.⁴² Στον κύκλο της βυζαντινής θεματολογίας επενδεδυμένα με τον ανάλογο ρομαντικό μανδύα, ανήκουν το δράμα «Κώνστας ο αδελφοκτόνος» (1875) του δημοσιογράφου και λόγιου Μηνά Χαμουδόπουλου, «ο Λάσκαρις» (1888) του Φραγκίσκου Δελαγραμμάτικα και η «Αυτοκράτειρα Σοφία» (1898) του Αιμίλιου Λόρενς.⁴³

Στο ίδιο κλίμα του ρομαντισμού εντάσσονται και δύο ακόμη έργα με θεματολογία από την Ενετοκρατία: «Ιωάννης ο Καταλάνος» του Μαρίνου Κουτούβαλη και η θεατρική διασκευή του έπους «Χίος δούλη» του Θεόδωρου Ορφανίδη από τον Δημήτριο Βαρδόπουλο (Σμύρνη 1873).⁴⁴

Στην κατηγορία των περιπετειωδών μυθιστορηματικών δραμάτων που γνώρισαν άνθηση στη θεατρική σκηνή στο β' μισό του 19ου αιώνα ανήκουν «Ο μέγας Πέτρος» (1875) του Ν. Φλαμπουριάδη, «Η ορφανή της Σμύρνης» του Γεωργίου Υπερίδη και η «Δάφνη» του Μαρίνου Κουτούβαλη.⁴⁵

Πέρα από την προσπάθεια συγκρότησης εθνικής δραματουργίας η οποία, ακολουθώντας είτε την κληρονομιά του Διαφωτισμού, είτε τις επιταγές του ρομαντισμού, αποτελεί το κυρίαρχο ζητούμενο της ελληνικής διανόησης σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, ειδικότερα μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, και στο οποίο, όπως είδαμε, ανταποκρίνονται οι Σμυρνιοί λόγιοι με τη δραματουργική τους γραφή, η σμυρναϊκή δραματουργία εμπλουτίστηκε και με μία σειρά ανάλαφρων έργων, πολύπρακτων και μονόπρακτων κωμωδιών και κωμειδυλλίων, απόρροια της φιλοπαίγμονος διάθεσης μιας καλοζωισμένης και κοσμοπολίτικης κοινωνίας.

37. Χρυσόθεμις Σταματοπούλου – Βασιλάκου, «Η πρόσληψη της ευρωπαϊκής δραματουργίας στην καθ' ημάς Ανατολή», *ό.π.*, σσ. 183-184.

38. Σταματοπούλου – Βασιλάκου, «Σμυρναϊκή δραματουργία», σσ. 226-229.

39. *ό.π.*, σσ. 229-231.

40. *ό.π.*, σσ. 231-232.

41. *ό.π.*, σσ. 233.

42. *ό.π.*, σσ. 234-238.

43. *ό.π.*, σσ. 244-249.

44. *ό.π.*, σσ. 250-252.

45. *ό.π.*, σσ. 253-259.

Έτσι, εκτός από τον «Ερωτομανή Χατζή-Ασλάνη» που μόλις μνημονεύσαμε, γράφονται οι κωμωδίες: «Αι ζωηραί κοκκόναι της Σμύρνης», «Επί του πλοίου» του Γ. Υπερίδη, «Ιωάννης ο ανόητος σώμαλης», «Ο καλός γαμβρός», «Ο κόντε Πανάδας», «Οι λιμοκοντόροι της Σμύρνης», τα κωμειδύλλια «Οι έρωτες της Νίνας», «Ο εξακουστός παρμπέρης», η «Μιράνδα» του Ανδρέα Καβαφάκη κ.ά.⁴⁶

Στη Σμύρνη, πέρα από το θέατρο πρόζας, ημέρες δόξας γνώρισε και το ελληνικό μελόδραμα. Η ελληνική μεγαλοαστική τάξη με τη συνεχή μετάκληση ξένων λυρικών θιάσων είχε εξοικειωθεί με το θεατρικό αυτό είδος, που μεσουρανούσε τότε στην Ευρώπη και επιζητούσε με λαχτάρα τη δημιουργία ελληνικού μελοδράματος. Έτσι οι ελληνικοί μελοδραματικοί θιάσοι (Ωδικός Θιάσος με επικεφαλής το βαρύτονο Ροδόπουλο 1886 και ο θιάσος του Διονυσίου Λαυράγκα 1905, 1908, 1911) που επισκέφτηκαν τη Σμύρνη, βρήκαν την αμέριστη συμπαράσταση του ειδικού αυτού κοινού. Παίχτηκαν όλα τα γνωστά μελοδράματα («Τραβιάτα», «Φάουστ», «Αϊντα», «Τροβατόρε», «Ριγκολέτο» κ.ά.) καθώς και ελληνικά μουσικά έργα με πρώτο τον «Υποψήφιο βουλευτή» του Σπ. Ξύνδα. Στη συνέχεια το μελόδραμα θα δώσει τη θέση του στην οπερέττα που άνθησε από το 1909-1922 (θιάσοι μελοδραματίων Ιω. Παπαϊωάννου 1909, 1910, 1912, 1920, με πρωταγωνίστρια τη Μελομένη Κολυβά, Ελληνικής Οπερέττας το 1911 με τους Σωσώ Κανδύλη, Νίκο Αφεντάκη και Ι. Πρινέα, Οπερέτας Γεωρ. Λαγκαδά το 1912 και Οπερέττας Έλλης Αφεντάκη 1919, 1920, 1922).⁴⁷

Παράλληλα εμφανίστηκε ένα νέο μουσικό θέατρο, η επιθεώρηση, που στηριζόμενο στο ευρύ κοινό γνώρισε στη Σμύρνη μεγάλη επιτυχία. Το 1908 με την εκδήλωση του κινήματος των Νεότουρκων και την κατάργηση της χαμιτικής λογοκρισίας, παρατηρήθηκε ένα θεατρικό ξέσπασμα που επέτρεψε το ανέβασμα έργων τα οποία μέχρι τότε ήταν απαγορευμένα από τις οθωμανικές αρχές. Μέσα στο κλίμα αυτό της φιλελευθεροποίησης και της πρόσκαιρης όπως αποδείχτηκε προοδευτικότητας, αναπτύχθηκε η σμυρναϊκή επιθεώρηση με σατιρικό κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο. Η πρώτη γνωστή σμυρναϊκή επιθεώρηση ήταν τα «Πανιώνια» του 1909 κείμενα του δημοσιογράφου Ευάγγελου Παντελίδη. Ακολούθησαν οι επιθεωρήσεις «Κορδελιώτισσες Κούκλες», ο «Σμυρνέικος Παπαγάλος», το «Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό της Σμύρνης» (1917), τα «Σμυρνέικα γέλια» του Λαίλιου Καρακάση. Έτσι άρχισε μια περίοδος ακμής της σμυρναϊκής επιθεώρησης, με διακεκριμένους επιθεωρησιογράφους τους Ευαγ. Παντελίδη, Χρ. Παπαζαφειρόπουλο, Σύλβιο, Λαίλιο Καρακάση, Ανδρέα Κουτούβαλη, Σταύρο Κουκουτσάκη, Θεοδόση Δανιηλίδη, Πάννη Αναστασιάδη, Νέστορα Λάσκαρη κ.ά. Τα έργα της σμυρναϊκής επιθεώρησης παίζονταν από περιοδεύοντες θιάσους που τα μετέφεραν και στην αθηναϊκή σκηνή, κυρίως όμως από τους ντόπιους θιάσους. Στα χρόνια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου με τον

αποκλεισμό της Σμύρνης από τους Συμμάχους και την έλλειψη κάθε επικοινωνίας με την Ελλάδα και την Ευρώπη άνθησε το καθαρά σμυρνέικο θέατρο με δεκάδες επιθεωρήσεις Σμυρνιών συγγραφέων που παίχτηκαν από ντόπιους θιάσους όπως: ο Καλλιτεχνικός Θιάσος Σμύρνης (1917-1919) που αποδείχτηκε ο ανώτερος από κάθε άλλον στο είδος του, ο «Πατριωτικός Θιάσος» Βιργινίας Δελενάρδου και Βάσου Αργυρόπουλου (1919), ο Θιάσος Β. Αργυρόπουλου (1920), ο Σμυρναϊκός Μουσικός Θιάσος (1920), το Ελληνοϊταλορωσικό Μελόδραμα (1920), ο Θιάσος Εθνικής Ελληνικής Σκηνής (1920) και αυτός της Αλεξάνδρας Καλλινέα (1920-1922).⁴⁸

Εδώ με την ευκαιρία, πρέπει να τονιστεί ότι παράλληλα με τους επαγγελματικούς θιάσους, περιοδεύοντες και ντόπιους, πρόζας ή μουσικού θεάτρου, τη θεατρική ζωή στη Σμύρνη εμπλούτισε και η ερασιτεχνική θεατρική δραστηριότητα. Οι ποικιλώνυμες συσσωματώσεις της σμυρναϊκής ελληνικής κοινότητας, που εμφανίζονται πολυπληθείς από το 1860 και μετά, περιέλαβαν στις δραστηριότητές τους τη διοργάνωση θεατρικών παραστάσεων, είτε ως μέσο εξασφάλισης πόρων για την εξυπηρέτηση των σκοπών τους (κοινωνικών, φιλεκπαιδευτικών, φιλανθρωπικών κ.ά.), είτε για να εντυπώσουν στη θεατρική τέχνη, μέσα στο πλαίσιο της γενικότερης κίνησης για την πνευματική αναγέννηση των Ελληνορθόδοξων. Ο κοινωνικός αυτός χώρος όπου δραστηριοποιήθηκαν συνήθως νεαρά δυναμικά άτομα που αργότερα επρόκειτο να διακριθούν στις επιστήμες, στις τέχνες, στα γράμματα και στο εμπόριο, αλλά και επιφανή μέλη της σμυρναϊκής κοινωνίας, ήδη επαγγελματικά και κοινωνικά καταξιωμένα, εξέθρεψε θεατρικούς συγγραφείς και ηθοποιούς που εξελίχθηκαν σε επαγγελματίες.

Οι ερασιτεχνικές παραστάσεις δίνονταν είτε από μέλη των διαφόρων αυτών συλλογικών οργάνων, είτε συστήνονταν ανεξάρτητοι φιλοδραματικοί σύλλογοι για να υπηρετήσουν το θέατρο. Ενδεικτικά αναφέρονται τα μέλη του Αναγνωστηρίου Σμύρνης «Ομόνοια» (1869), ο Φιλοδραματικός Όμιλος Σμύρνης (1870), ο Φιλοδραματικός Σύλλογος Σμύρνης (1877), ο Φιλοδραματικός Σύλλογος «Αισχύλος» (1894, 1897, 1906), ο Ερασιτεχνικός Θιάσος «Απόλλων» (1903), ο Φιλοδραματικός Σύλλογος «Θέσπις» (1905), ο Ερασιτεχνικός Θεατρικός Σύλλογος «Σαίξπηρ» (1909), ο Σμυρναϊκός Φιλοδραματικός Σύλλογος Ερασιτεχνών (1910), ο Ερασιτεχνικός Θιάσος από Έλληνες, Γάλλους, Άγγλους, Ιταλούς και Εβραίους Σμυρνιούς (1915), η ομάδα Σμυρναίων συγγραφέων και ερασιτεχνών (1917), ο Ερασιτεχνικός Όμιλος της Καραντίνας (1919) και ο Όμιλος Φιλοτέχνων Σμύρνης (1919).⁴⁹

Στον κύκλο της ερασιτεχνικής δράσης εντάσσεται και η σχολική θεατρική δραστηριότητα που στήριξε ιδιαίτερα την αναβίωση του αρχαίου δράματος. Η ελληνική δραστηριότητα γύρω από το αρχαίο δράμα συνδεόταν με το μάθημα των αρχαί-

46. ό.π., σσ. 265-279.

47. Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη*. Σταματοπούλου-Βασιλάκου «Το ελληνικό θέατρο στη Σμύρνη: Μία συνοπτική παρουσίαση», σ. 187.

48. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή*, σ. 296.

49. Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη*. Χρυσόθεμις Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή*, σσ. 188-189.

ων ελληνικών που αποτελούσε μέρος του σχολικού προγράμματος. Η διδασκαλία των αρχαίων κειμένων θεωρείτο μείζονος σημασίας για την διαπαιδαγώγηση των ελληνοπαίδων. Συντελούσε στην πρόσληψη του πολιτισμού της αρχαίας Ελλάδας, εφόδιο απαραίτητο για την κατανόηση του σύγχρονου εθνικού βίου. Ιδιαίτερα η σπουδή των αρχαίων τραγικών, πέρα από την εκμάθηση της προγονικής γλώσσας, προσέφερε πολλαπλή ψυχική ωφέλεια για τη διαμόρφωση ηθικών χαρακτήρων με τη διδασχά πανανθρώπινων αξιών και τη διέγερση ευγενών αισθημάτων.

Έτσι, στο σημαντικότερο ελληνορθόδοξο εκπαιδευτήριο αρρένων της Σμύρνης την Ευαγγελική Σχολή διοργανώθηκαν παραστάσεις αρχαίων δραμάτων με ηθοποιούς τους μαθητές της τελευταίας τάξης. Τον Μάρτιο 1870 παίχτηκε στο θέατρο «Σμύρνης» ο «Οιδίπους Τύραννος»⁵⁰ του Σοφοκλή σε έμμετρη μετάφραση του Νικ. Κοντόπουλου, καθηγητή της Σχολής (η μετάφραση είχε εκδοθεί στην Αθήνα το 1861), το 1898 η «Μήδεια»⁵¹ του Ευριπίδη στο θέατρο Προκυμαίας υπό την καθοδήγηση του καθηγητή της Σχολής Αντώνιου Βορεάδη και το 1908 η «Ιφιγένεια εν Ταύροις» του Ευριπίδη. Αλλά και τα σχολεία θηλέων έδιναν το παρόν σε ανάλογες παραστάσεις. Στο Κεντρικό Παρθεναγωγείο Σμύρνης παίχτηκε «Αντιγόνη»⁵² του Σοφοκλή στις 27 Ιουνίου 1882, η «Ιφιγένεια εν Ταύροις»⁵³ του Ευριπίδη παίχτηκε σε παράφραση στο Παρθεναγωγείο Περαιάς στο Κορδελιό, στις 27 Μαρτίου 1894, η «Αντιγόνη»⁵⁴ στα Κούλα της Μ. Ασίας τον Μάιο του 1896 και η «Ηλέκτρα»⁵⁵ του Σοφοκλή από τους μικρούς μαθητές του νηπιαγωγείου του Τσαϊρλή Μπαξέ στις 5 Ιουνίου του 1898.

Σημαντική υπήρξε η συμβολή στη σχολική θεατρική δραστηριότητα της φωτισμένης παιδαγωγού διευθύντριας του Παρθεναγωγείου της Αγίας Φωτεινής Σαπφούς Λεοντιάδος, η οποία ήταν η πρώτη εκπαιδευτικός που καθιέρωσε στο χώρο της ελληνόφωνης εκπαίδευσης της καθ' ημάς Ανατολής την ετήσια παράσταση μαθητών στο τέλος της σχολικής χρονιάς. Η ίδια άλλωστε συνέγραψε προς τούτο τρία θεατρικά έργα για μαθητές τα μονόπρακτα «Συνέδριον των τεσσάρων ηπειρών Ασίας, Ευρώπης, Αφρικής και Αμερικής μετά της μικράς Ελλάδας», «Συνδιάλεξις του χορού των Μουσών επί του Ελικώνος» και «Η πατρίς δυσφορούσα», έργα με διδακτική και ηθική στόχευση και έντονο το στοιχείο της ελληνοπρέπειας, τα οποία παίχτηκαν από μαθήτριάς της, με επαινετικά σχόλια από τον Τύπο.⁵⁶

Οι παραστάσεις αυτές με μαθητές του ιδίου φύλου (είτε όλοι αρρένες είτε όλοι θήλεις) είχαν μία ιδιαιτερότητα, φυσική για την εποχή τους και δεν φαίνεται να ξενί-

ζουν το κοινό που, από τις κριτικές πληροφορούμαστε, εκδήλωνε τη συμπάθεια και την αποδοχή του εγχειρήματός τους. Οι παραστάσεις αυτές πετύχαιναν δύο στόχους: να μύησουν τους νέους μαθητές στο θεατρικό γίγνεσθαι και με τα έσοδα από την πώληση των εισιτηρίων να ενισχύσουν οικονομικά τη λειτουργία των σχολείων τους.

Όλη αυτή η τεράστια επαγγελματική και ερασιτεχνική θεατρική δραστηριότητα είχε ανάγκη και τους κατάλληλους χώρους για να αναπτυχθεί. Έτσι μετά το θέατρο «Ευτέρπη», το πρώτο μεγάλο θέατρο της Σμύρνης, που ήδη μνημονεύσαμε, ακολούθησε το 1862 το θέατρο «Καμεράνο ή Θέατρο Σμύρνης», που καταστράφηκε από πυρκαγιά το 1884, τα θερινά θέατρα «Αλάμπρα», «Ελδοράδο», που αργότερα μετονομάστηκε σε «Απόλλων», το «Κονκόρδια» που το 1886 διαρρυθμίστηκε σε χειμερινό και το θέατρο της Προκυμαίας, το κατόπιν θέατρο «Παρθενών». Το 1894 ανεγέρθηκε το θέατρο «Σπόρτιγκ Κλαμπ» στη θέση του παλαιότερου θεάτρου «Ολύμπια», ευρωπαϊκών προδιαγραφών με 600 θέσεις, που το 1920 μετονομάστηκε σε θέατρο «Κυβέλης» προς τιμή της μεγάλης ηθοποιού και αποτελούσε τον πυρήνα της θεατρικής ζωής μέχρι την Καταστροφή. Παράλληλα με τα θέατρα, παραστάσεις δίνονταν και σε καφενεία (π.χ. καφενείο «Κιβωτός»). Δύο από αυτά μετετράπησαν σε θέατρα, το καφενείο του Λουκά (Θέατρο Λουκά ή Θέατρο Σμύρνης) και το καφενείο Μπέλλα-Βίστα (θέατρο «Παράδεισος»). Την αυγή του 20^{ου} αιώνα κτίστηκε το Θέατρο Χαβούζας (1900) στον Μπουρνόβα, ενώ μικρά θέατρα, συνήθως θερινά ξεπροβάλλουν σε διάφορα προάστια και συνοικίες της πόλης, όπου φιλοξενούνται συνήθως δευτερεύοντες θίασοι (στο Κορδελιό, στο Μπουτζά, στο Γκιοζ Τεπέ, στην Τερψιθέα, στη συνοικία της Ευαγγελίστριας και στη συνοικία Ταμπάχανα του Αγ. Δημητρίου). Εκτός από το «Σπόρτιγκ Κλαμπ» η θεατρική ζωή στη Σμύρνη εξυπηρετείται επίσης από τα θέατρα «Γκαϊϋ», που κτίζεται το 1909 και αργότερα μεταβαπτίζεται σε «Ιριδα» και από το πολυτελές Θέατρο «Σμύρνης» το 1911, με το οποίο η Σμύρνη αποκτά ένα από τα ωραιότερα και κομψότερα θέατρα των Βαλκανίων και της Ανατολής, καθώς επίσης από το θερινό θέατρο «Σπλέντιτ» και το θέατρο «Κραίμερ».⁵⁷

Η μακροχρόνια παρουσία τόσο του ξένου θεάτρου όσο και του ελληνικού ήταν φυσικό να δημιουργήσει ένα ευρύ καλλιεργημένο κοινό που αποτέλεσε το φυτώριο, μέσα από το οποίο ξεπήδησαν νέοι θεράποντες της θεατρικής τέχνης. Έτσι η Σμύρνη μπόλιασε την ελληνική σκηνή με νέους ηθοποιούς που τίμησαν το όνομα του καλλιτέχνη πρώτα στην πατρίδα τους και αργότερα στην Ελλάδα. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους μεγάλους ηθοποιούς Μήτσο Μυράτ (1878-1964), Κυβέλη Αδριανού (1887-1978) και Γιώργο Γληνό (1895-1966) αλλά και τους Νικ. Πεζόδρομο, Βασ. Αργυρόπουλο, Αλεξάνδρα Καλλινέα, Μάριο Παλαιολόγο, Αντ. Τζινιόλη, Βασ. Δενδρινού, Στάσα Αμυρά, Ιω. Στυλιανόπουλο, Ζαζά Μπριλλάντη, Χρισ. Χειμάρα κ.ά.⁵⁸

50. *Ευσέβεια*, 13 Μαρτίου 1870. Βλ. επίσης Γιάννης Σιδέρης, σ. 62.

51. *Νέα Σμύρνη*, 18 Απριλίου 1898. Βλ. επίσης Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη*, σ. 137.

52. *Νέα Σμύρνη*, 25 Ιουνίου 1882.

53. *Νέα Σμύρνη*, 30 Μαρτίου 1894.

54. *Νέα Σμύρνη*, 11 Μαΐου 1896.

55. *Νέα Σμύρνη*, 29 Ιουνίου 1898.

56. Σταματοπούλου - Βασιλάκου, *Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή*, σσ. 292-296.

57. Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη* · Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή*, σσ. 190-192.

58. Σολομωνίδης ό.π., σσ. 265-296· Χρυσόθεμις Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σ. 187.

Από το 1919 και έως το 1922, Σμυρνιοί ηθοποιοί συμμετείχαν επίσης στους στρατιωτικούς λεγόμενους θιάσους που ακολουθούσαν τα ελληνικά στρατεύματα στο μέτωπο, φροντίζοντας για την εμψύχωση των στρατιωτών. Στο μέτωπο της Μικρασίας πολεμούσαν και έδιναν παραστάσεις, οι Γιώργος Γληνός, Ιωάννης Αυλωνίτης, Ηλίας Βεργόπουλος, Μαυρόπουλος, Μουσούρης, Γεώργιος Σαραντίδης, Σημηριώτης, Μαυρέας, Νίκος Περδίκης, Δημ. Σιμόπουλος, Στέφανος Καλουτάς κ.ά. αλλά και γυναίκες ηθοποιοί, όπως η Αθηνά Λοράνδου, η Κατίνα Καλουτά, η Αθηνά Σημηριώτου, η Αγγελική Ζερβίδου, η Αλέκα Νικολάου.⁵⁹ Πληροφορία για παράσταση ενώπιον των ελληνικών στρατευμάτων στο Αφίον Καρασιχάρ από το θίασο Εύδη – Ορλάνδου που έπαιζε τους «Μυλωνάδες» ήρθε πρόσφατα στην επιφάνεια μέσα από την έκδοση του ημερολογίου ενός στρατιώτη της Μικρασιατικής Εκστρατείας, του Λευτέρη Γ. Παρασκευαΐδη⁶⁰ (1900-1996), όπου δημοσιεύεται και σχετική φωτογραφία. Μία αθησαύριστη φωτογραφία ανάλογης παράστασης εντόπισε ο θεατρολόγος Βασίλης Κοσμόπουλος στο αρχείο του φωτογράφου των Τρικάλων Αθανάσιου Μάνθου.⁶¹

Στο μοιραίο για την τύχη της Σμύρνης 1922 εντοπίζονται να δίνουν παραστάσεις: ο θίασος οπερέττας της Έλλης Αφεντάκη που αφού δώσει δέκα μόνο παραστάσεις αναχώρησε για τη Θεσσαλονίκη. Στις 26 Μαρτίου έφτασε ο ιταλικός θίασος της Οδέττης Μαριόν που έδωσε με επιτυχία παραστάσεις, με οπερέττες του Λέχαρ, καθώς και το μελόδραμα «Μαντάμ Μπατερφλάϋ». Και αυτός μετά από 15 παραστάσεις αναχώρησε για τη Θεσσαλονίκη.

Το Πάσχα έφτασε ο θίασος των αδελφών Νέζερ, Κωνσταντίνου και Μαρίκας, τα «Νεζεράκια». Πρόκειται για πολυπρόσωπο (25) μουσικό θίασο που άρχισε να δίνει παραστάσεις στο θέατρο «Κυβέλης», με επιθεωρήσεις και κωμωδίες μετ' ασμάτων. Το θέατρο γέμιζε καθημερινά με πολίτες και αξιωματικούς που έρχονταν να δουν τον «Βαπτιστικό» το «Σινεμά καμπαρέ» του Πολύβιου Δημητρακόπουλου, «Τα σκαπανάκια» και άλλες γνωστές επιθεωρήσεις της εποχής.⁶²

Ο τελευταίος ελληνικός θίασος που πήγε στη Σμύρνη ήταν ο μουσικός θίασος του Ζαχαρία Μέρτικα⁶³ που έφτασε τον Ιούνιο 1922 και έμεινε έως τη Μικρασιατική Καταστροφή και ο ιταλικός μελοδραματικός θίασος του Σερνέλα πενήντα ατόμων με λυρικούς καλλιτέχνες μεγάλης αξίας, όπως ο ιταλός τενόρος Del Ry και η φημισμένη υψίφωνος Σαρατζάνη. Οι παραστάσεις δίνονταν στο θέατρο «Κυβέλης» όμως πλέον το κοινό ήταν αραιό. Το ρεπερτόριο του περιλάμβανε «Τόσκα», «Αϊ-

ντα», «Τραβιάτα», «Ερνάνη», «Παλιάτσους», «Τροβατόρε», «Καβαλλερία Ρουστίκανα» κλπ. Στις 21 Αυγ. παίχτηκε «Αϊντα» του Βέρντι, μια όπερα συμβολική για την εξέλιξη των γεγονότων της Σμύρνης. Η σκλάβια ηρωίδα από την Αιθιοπία που πεθαίνει θα μπορούσε κάλλιστα να συμβολίζει τον χαμό της Σμύρνης και ολόκληρης της Ιωνίας. Η τελευταία παράσταση δόθηκε στις 22 Αυγ., ένα μήνα πριν την καταστροφή, με τη «Μποέμ» του Πουτσίνι.⁶⁴

Έτσι το θέατρο, μία αντιπροσωπευτική έκφραση της πολιτιστικής δημιουργίας των Ελληνορθόδοξων της Σμύρνης, μετά από ογδόντα χρόνια ακμαίας πορείας θα διακοπεί βίαια, παρασυρόμενο μέσα στη δίνη των γεγονότων. Ακολουθώντας τη μοίρα των ξεριζωμένων, άλλοι ηθοποιοί χάνουν τη ζωή τους και άλλοι, ύστερα από χίλιες περιπέτειες και ταλαιπωρίες σώζονται.

Η Σμύρνη γενέτειρα σημαντικών προσωπικοτήτων των γραμμάτων και των τεχνών, έμελλε μετά την καταστροφή να μπολιάσει την πολιτιστική ζωή της ηπειρωτικής Ελλάδας και ιδιαίτερα αυτή της αθηναϊκής ζωής με μία σειρά πνευματικών ανθρώπων, διακεκριμένων και μη, που συνέχισαν τη σταδιοδρομία τους στην ελληνική πρωτεύουσα.

Ο Χρήστος Σολομωνίδης στο έργο του «Το θέατρο στη Σμύρνη» παραθέτει μία πλειάδα ονομάτων. Ενδεικτικά αναφέρω τους πλέον επιφανείς: την ηθοποιό Ειμαρμένη Ξανθάκη (1884-1925) η οποία ήδη από τις αρχές του αιώνα ήρθε στην Αθήνα και αναδείχτηκε σε πρωταγωνίστρια της «Νέας Σκηνής» του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου («Αγριόπαπια» και «Έντα Γκάμπλερ», «Εχθρό του λαού» του Ίψεν, «Τρίτος» του Ξενόπουλου), τον Μήτσο Μυράτ (1878-1964) τον διαπρεπή πρωταγωνιστή και θιασάρχη του ελληνικού θεάτρου που μαθήτευσε στη Βασιλική Δραματική Σχολή με δάσκαλο του Θωμά Οικονόμου. Συνεργάστηκε και αυτός με τη «Νέα Σκηνή» του Κ. Χρηστομάνου, όπου γνώρισε την ανερχόμενη νέα ηθοποιό Κυβέλη Αδριανού την οποία και παντρεύτηκε. Μετά τη διακοπή της λειτουργίας της «Νέας Σκηνής» πέρασε το 1907 στο θίασο της επίσης ανερχόμενης Μαρίκας Κοτοπούλη ανταγωνίστριας της Κυβέλης. Αυτό σήμανε και το τέλος του πρώτου γάμου του. Παντρεύτηκε στη συνέχεια την αδελφή της Κοτοπούλη, Χρυσούλα και συνεργάστηκε με το θίασο της μεγάλης πρωταγωνίστριας για περισσότερα από είκοσι χρόνια. Ο θίασος Κοτοπούλη-Μυράτ, είχε πληθωρική παρουσία την περίοδο του Μεσοπολέμου με τους δύο τους να πρωταγωνιστούν στα σημαντικότερα έργα του ελληνικού και ξένου ρεπερτορίου. Από το 1935-1950 βρέθηκε επίσης στο Εθνικό Θέατρο.

Ο Μήτσος Μυράτ άφησε επίσης αξιόλογο συγγραφικό έργο, αυτοβιογραφία, θεατρικές διασκευές και μεταφράσεις πολλών ξένων έργων) καθώς και δύο αξιόλογους απογόνους την Μιράντα Μυράτ και του Δημήτρη Μυράτ. Άλλος επιφανής ηθοποιός, ο Γιώργος Γληνός (1895-1966) ξεκίνησε την καριέρα του συμμετέχοντας σε θιάσους ψυχαγωγίας των στρατιωτών στο μικρασιατικό μέτωπο. Μετά το 1922

59. Χρήστος Αγγελομάτης, «Οι στρατιωτικοί θίασοι». Μ. Σιμόπουλος *Οι ηθοποιοί στον πόλεμο*. Χρυσόθεμις Σταματοπούλου-Βασιλάκου (επιμ.) 80 χρόνια ΣΕΗ: 1917-1997.

60. Λεφτέρης Γ. Παρασκευαΐδης, σσ. 252-254. Σχετικά με στρατιωτική παράσταση βλ. επίσης Γιάννης Παπακώστας, σσ. 53-54.

61. Ίσως πρόκειται για φωτογραφία από τον ίδιο αμφιθεατρικό χώρο.

62. Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη*, σ. 260.

63. Αγγελική Σκανδάλη, σ. 260 και σσ. 263-264.

64. *Κόσμος*, 22 Αυγούστου 1922. Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη*, σ. 260-264.

εντάχθηκε στο θίασο της Μαρίκας Κοτοπούλη και την ακολούθησε στην περιοδεία της στην Αίγυπτο. Από το 1932 εντάχθηκε στο καλλιτεχνικό δυναμικό του «Εθνικού Θεάτρου» όπου παρέμεινε μέχρι το θάνατό του με εξαίρεση κάποιες ενδιάμεσες εμφανίσεις του στο ελεύθερο θέατρο (Θίασο Ενωμένων Καλλιτεχνών το 1945 με τον Αιμίλιο Βεάκη) ο Γληνός διακρίθηκε κυρίως σε ρόλους του κλασικού δραματολογίου και στις αρχαίες τραγωδίες.

Στο χώρο του λυρικού θεάτρου ξεχώρισε ο υψίφωνος Ιωάννης Κοκκίνης, ενώ στην επιθεώρηση η Ζαζά Μπριλλάντη και η Κούλα Γκουζέπε. Στο χώρο του ελαφρού θεάτρου ο Ζαχαρίας Μέρτικας συνέχισε στην Αθήνα και μετά στην Κοκκινιά τις παραστάσεις του θιάσου του με επιθεωρήσεις και ελαφρές κωμωδίες.

Στο χώρο της σκηνοθεσίας ξεχωρίζουν ο σμυρναϊκής καταγωγής Θωμάς Οικονόμου (Βιέννη 1864-Αθήνα 1927), ο Πέλος Κατσέλης (Νασλί της Μ. Ασίας 1907-Αθήνα 1981), ο Κάρολος Κουν (Προύσα Μ. Ασίας 1908-Αθήνα 1987) και ο Τάκης Μουζενίδης (Τραπεζούντα του Πόντου 1909-Αθήνα 1981), πρωτεργάτες και πρωτοπόροι στη σκηνοθετική δημιουργία, που άφησαν το στίγμα τους στην ελληνική σκηνή του 20ού αιώνα.

Όσον αφορά τη δραματουργία, οι Σμυρνιοί συγγραφείς έδωσαν λαμπρά δείγματα γραφής στην επιθεώρηση: Λαίλιος Καρακάσης (1885-1951), Σύλβιος (1885 ή 1887-1948) και Απόστολος Μαγγανάρης (1904-1990). Άλλοι σημαντικοί συγγραφείς στο δραματικό θέατρο ήταν τα αδέρφια Άγγελος (1870-1944) και Γεώργιος Σημηριώτης (1879-1964), ο Δημήτριος Φωτιάδης (1898-1988), ο Παύλος Φλώρος (1897-1981), ο Ντόλης Νίκβας (1903-1936), ο Νίκος Τουτουντζάκης (1905-;), ο Δημήτρης Ψαθάς (1907-1979), ο Νίκος Σημηριώτης (1911-1996) και άλλοι λογοτέχνες και δραματουργοί.

Στον τομέα του λυρικού θεάτρου διέπρεψαν ο Μανώλης Καλομοίρης (1883-1962) και ο Πέτρος Πετρίδης (1892-1977).

Στον τομέα της θεατρικής μετάφρασης και διασκευής διακρίθηκαν ο Πλάτων Μουσαίος (1912-1986) και ο Γιώργος Γεραλής (1917-1996), ενώ στη θεατρική κριτική ο Χρίστος Αγγελομάτης (1899 ή 1903-1979), ο Βάσος Βαρίκας (1912-1971), ο Πλάτων Μουσαίος και ο Κώστας Παράσχος (1912-2000).

Στο τομέα της σκηνογραφίας εντοπίζονται τουλάχιστον πέντε διακεκριμένοι ζωγράφοι – σκηνογράφοι: ο Γιώργος Βακαλό (Κ/πολη 1902 – Αθήνα 1991), ο Διαμαντής Διαμαντόπουλος από το Σίπυλο της Μαγνησίας της Μ. Ασίας (1914-1995), ο Πάννης Παππάς από την Κ/πολη (1913-2005), ο Μίνως Αργυράκης που γεννήθηκε στη Σμύρνη (1920-1998), ο πατέρας του οποίου πλούσιος τραπεζίτης έχασε τη ζωή του κατά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Στο έργο του «Διωγμός», μεταφέρει την τραυματική εμπειρία από τη Μικρασιατική Καταστροφή, έτσι όπως της πρωτογνώρισε στην τρυφερή του ηλικία. Από γονείς πρόσφυγες από την Σπάρτη της Μ. Ασίας γεννήθηκε στη Νέα Ιωνία ο Βασίλης Βασιλειάδης το 1927, ζωγράφος, σκηνογράφος και μετέπειτα καθηγητής, στη Σχολή Καλών Τεχνών.

Με την ευκαιρία της επετείου της Μικρασιατικής Καταστροφής, αποτελεί φόρο τιμής η μνημόνευση όλων αυτών των συντελεστών της σμυρναϊκής θεατρικής δημιουργίας η οποία αποτελεί σταθμό στην ιστορία του μείζονος Ελληνισμού, αλλά και σημαντική συμβολή στην πολιτισμική ιστορία του νεότερου Ελληνισμού.

ΠΗΓΕΣ

Εφημερίδες

«Ευσέβεια» - «Εφημερίς» - «Κόσμος» - «Νέα Σμύρνη»

Αρχεία

Αρχείο Προγραμμάτων Θεατρικού Μουσείου.

Μελέτες

- Αγγελομάτης, Χρήστος. «Οι στρατιωτικοί θίασοι: Αναδρομή στο παρελθόν». *Καλλιτεχνικά*, 3.3 Μαρτίου 1962.
- Αλτουβά, Αλεξία. *Το φαινόμενο του γυναικείου βεντετισμού στην Ελλάδα το 19ο αιώνα*, τ. Α'. Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2008, σσ. 42-43, 53-55, 63-66, 66-67, 78-80, 80-81, 101, 104, 106, 115, 144, 148-149, 197-201, 219-221, 229-231, 266, 341-344, 368-369.
- Αναγνωστοπούλου, Σία. *Μικρά Ασία 19ος αι.-1919: Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες*. Ελληνικά Γράμματα, 1997, σσ. 189-264.
- Γκίνης, Δημήτριος και Μέξης, Βαλέριος. *Ελληνική βιβλιογραφία: 1800-1863*. Ακαδημία Αθηνών, 1939-1957.
- Παπακώστας, Γιάννης, επιμ. *Προς την αδελφήν στρατιώτου: Γράμματα από το μικρασιατικό μέτωπο*. Πατάκης, 2007, σσ. 53-54.
- Παρασκευαΐδης, Λεφτέρης. *Αδελφή στρατιώτου: Ημερολόγιο και αλληλογραφία ενός φαντάρου της μικρασιατικής εκστρατείας*. University Studio Press, 2006, σσ. 252-254.
- Πούχνερ, Βάλτερ. «Σύντομη αναλυτική βιβλιογραφία του θεάτρου σκιών στην Ελλάδα», *Λαογραφία* 31 (1976-1978), σσ. 294-320 και *Λαογραφία* 32 (1979-1981), σσ. 370-378.
- του ίδιου. «Σύντομη αναλυτική βιβλιογραφία του ελληνικού θεάτρου σκιών (1977-2007) με συμπληρώσεις για τα προηγούμενα έτη». Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσόθεμις, επιμ., *Παράβασις* 9 (2009), σσ. 425-497.
- Σιδέρης, Πάννης. *Το αρχαίο θέατρο στη νέα Ελληνική σκηνή: 1817-1932*. Ίκαρος, 1976, σ. 62.
- Σιμόπουλος, Μ. *Οι ηθοποιοί στον πόλεμο*. Καμινάρης, 1935.
- Σολδάτος, Χρίστος. *Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας: 1800-1922*. Γρηγόρης, 1991.
- Σολομωνίδης, Χρήστος. *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη 1821-1922*. Τυπογραφία Μαυρίδη, 1959.
- του ίδιου. *Η παιδεία στη Σμύρνη*. Τυπογραφία Μαυρίδη, 1961.
- του ίδιου. *Το θέατρο στη Σμύρνη: 1637-1922*. Τυπογραφία Μαυρίδη, 1954, σσ. 22-23.
- Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσόθεμις. «Ο Βίκτωρ Ουγκώ στο θέατρο της καθ' ημάς Ανατολής το 19ο αιώνα». *Παράβασις* 7 (2006), σσ. 369-384.

- της ίδιας. «Το ελληνικό θέατρο στη Σμύρνη: Μία συνοπτική παρουσίαση». στο: Σούλη, Κατερίνα, επιμ., *Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή. Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη: Οκτώ μελετήματα*. Πολύτροπον, 2006, σσ. 183-193, 221-296.
- της ίδιας, επιμ. *80 χρόνια ΣΕΗ: 1917-1997*. Σμπίλιας, 1999.
- της ίδιας. «Η πρόσληψη της ευρωπαϊκής δραματοουργίας στην καθ' ημάς Ανατολή: Μεταφράσεις – Εκδόσεις: Μία συνολική εκτίμηση». Στο: *Σχέσεις του νεοελληνικού θεάτρου με το ευρωπαϊκό: διαδικασίες πρόσληψης στην ιστορία της Ελληνικής δραματοουργίας από την Αναγέννηση ως σήμερα: Πρακτικά του Β' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου*. Επιμ. Κωνσταντίζα Γεωργακάκη. Ergo, 2004, σσ. 178-192.
- της ίδιας. «Σμυρναϊκή δραματοουργία». Στο: *Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή. Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη: Οκτώ μελετήματα*. Επιμ. Κατερίνα Σούλη. Πολύτροπον, 2006, σσ. 221-296.
- Σκανδάλη, Αγγελική. *Μουσικοθεατρικές δραστηριότητες της οικογένειας Μέρτικα στη Σμύρνη και στην Αθήνα: Τέλη 19ου - αρχές 20ού αιώνα*. Θεσσαλονίκη, 2001, σσ. 260-264.
- Ταμπάκη, Άννα. *Η νεοελληνική δραματοουργία και οι δυτικές επιδράσεις: 18ος – 19ος αιώνας: Μία συγκριτική επίδραση*. 2η έκδ. Ergo, 2002, σ. 19.
- της ίδιας. *Το νεοελληνικό θέατρο 18ος-19ος αιώνας: Ερμηνευτικές προσεγγίσεις*. Δίαυλος, 2005.
- Χατζηπανταζής, Θόδωρος. *Από τον Νείλου μέχρι του Δουνάβεως: Το χρονικό ανάπτυξης του Ελληνικού Επαγγελματικού Θεάτρου στο ευρύτερο πλαίσιο της Ανατολικής Μεσογείου*, τ. Α2. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2002, σσ. 576-577, 599 – 605, 667-673, 694 – 703, 812 – 813, 847-859, 1030-1043.
- *Memoires du chevalier d' Arvieux*. Παρίσι, 1735, σσ. 123-127
- Papageorgiou, Ioanna "Adelaida Ristori's Tour of the East Mediterranean (1864-1965) and the Discourse on the Formation of Modern Greek Theatre". *Theatre Research International* 33.2 (2008), σσ. 161-175.

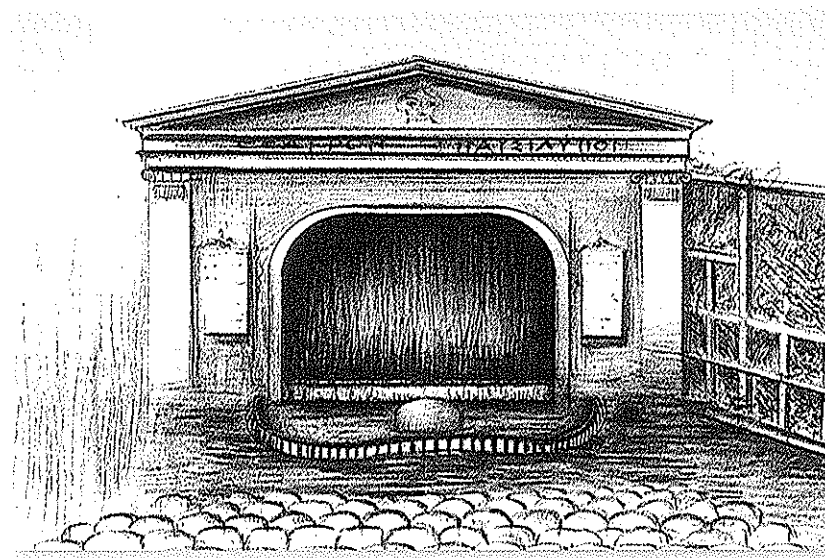
ΕΙΚΟΝΕΣ



Το Θέατρο της Σμύρνης: Πηγή: Χρήστος Σολομωνίδης,
Το θέατρο στη Σμύρνη: 1657-1922, Αθήνα 1954.



Το Θέατρο «Κραίμερ» στην προκυμαία της Σμύρνης: Πηγή: Χρήστος Σολομωνίδης,
Το θέατρο στη Σμύρνη: 1657-1922, Αθήνα 1954.



Σκίτσο του Θεάτρου «Παυσίλυπον» της Σμύρνης: Πηγή: Χρήστος Σολομωνίδης, Το
θέατρο στη Σμύρνη: 1657-1922, Αθήνα 1954.

الجمعية السورية
ΘΕΑΤΡΟΝ «ΣΜΥΡΝΗ»
 (ΙΕΡΕΝ ΔΟΥΚΑ)
 ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΘΙΑΣΟΣ ΑΘΗΝΩΝ «ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ»
 ΔΙΟΥΔΥΝΟΜΕΝΟΣ
ΣΠΥΡ. ΤΑΒΟΥΛΑΡΗ
 ΟΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ
 ΕΥΤΥΧΙΑ ΕΞΕΣΘΕ
 Τὴν ἑσπέραν τῆς **ΚΥΡΙΑΚΗΣ 30 Ἰουλίου** ἑσπ. 9 1/2 Μ. Μ.
 Ο ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΟΥ ΗΜΕΤΕΡΟΥ ΘΙΑΣΟΥ
 Τὸ κράτος καὶ μεγαλοπρεπέστερον τῶν ἔργων τῆς νεώτερης Ἑλλάδος.
ΔΗΜ. Ν. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ
Φ Α Υ Σ Τ Α
 Εἰς πράξεις 3.
 Κωνσταντῖνος . . . Διον. Τσεβούλάρης . . . Φαύστα, σύζυγός του . . . Σοφία Ταβουλάρη
 Κρίσπος υἱὸς του . . . Εὐρ. Φόρος . . . Ἐλένη . . . Χρῆς. Ταβουλάρη
 Εὐεργετία . . . Χρυσάνθη Καραγιάννη.
 Κατὰ τὴν θριαμβολογίαν εἰσελθόντες τοὺς Κωνσταντῖνους εἰς τὸ πολυτελὲς μέγαρον τοῦ ἡθοῦ
 τῶν κ. Δ. Μὲν ἀρχαῖα ὄλβια παιδικὰ θεῶν ἐκείνην συντάξιν χάριν τοῦ
 θύσανος Μενάνδρου ὅπου καὶ Ἐπίθεον τῶν Μουσικῶν κ. Ἀνδρέου Σαλίτη.
ΜΑΤΙΣΜΟΣ ΝΕΟΣ ΠΟΛΥΤΕΛΕΣΤΑΤΟΣ ΣΚΗΝΟΓΡΑΦΙΑΙ ΝΕΑΙ

ΠΡΟΨΟΝΑ	ΠΡΟΨΟΝΟΙ
Κωνσταντῖνος	Δ. ΤΑΒΟΥΛΑΡΗΣ
Κρίσπος, υἱὸς αὐτοῦ	ΕΜΜΑΝΟΥΕΛ ΦΥΡΕΤ
Μελίτιμος, πριγκίπων	ΑΝΔΡ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ
Αδελφίδα, ἑσπέρη τῆς αὐτῆς	Δ. ΒΕΝΙΕΡΗΣ
Οὐδύνη, νεανίσκος	ΜΙΝΑΝΑ ΤΑΖΟΣ
Εὐάντης	Ν. ΡΑΦΤΟΒΟΥΛΟΣ
Ἐλένη, σύζυγος τοῦ Κωνσταντῖνου	ΚΑΡΙΚΑΒΙΑ ΤΑΒΟΥΛΑΡΗ
Φαύστα, σύζυγος αὐτοῦ	ΣΟΦΙΑ ΤΑΒΟΥΛΑΡΗ
Εὐεργετία	ΝΤΙΣΑΝΘΗ ΚΑΡΑΚΑΛΟΥ
Χρυσάνθη	ΔΗΜΗΤ. ΚΑΛΑΪΔΗΣ
Σοφία	Ν. ΚΑΡΑΚΑΛΟΣ
Ἐρμίων	ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ
Ἐσπερία	ΣΠ. ΤΑΒΟΥΛΑΡΗΣ
Νυμφαία	ΣΠ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
Νύμφα	ΑΝ. ΦΟΥΡΛΑΥ
Νύμφα	ΑΓΑΠΙΑ ΚΑΠΑΖΙΔΗ

Ἡ Σκηνὴ εἰς τὴν 320 μετὰ Χριστοῦ.
 Παρασκευαίαν πάλιν ἑσπέραν πάλιν τῆς Δευτέρας.
 Προετοιμάζεται ἐκτενέστερον τὸ καλλιστὸν ἐπιτελὲς δραματικὸν ἔργον τοῦ τῆς Ἀγλαίας
 ποιητοῦ κ. ΣΠ. ΠΕΡΣΙΔΑΟΥ **ΕΛΛΕΟΣ ΚΑΙ ΧΡΥΣΟΣ**
 Ἀσκήματα 10 — Χοροὶ πολλοὶ — Σκηναὶ δραματικαὶ καὶ χορευτικαί.
 Τιμὰς. — Πρώτης θέσεως 1½ Μάρκ., Δευτέρας θέσεως 10 Μάρκ.
 Τίσις Κικελὸς Δ. Λορέντος.

Πρόγραμμα της παράστασης της Φαύστας του Δ. Βερναρδάκη
 από τον θίασο του Δ. Ταβουλάρη στο Θέατρο Σμύρνης,
 στις 30 Ιουλίου 1895. (Πηγή: Θεατρικό Μουσείο)

Πρόγραμμα της παράστασης της Φαύστας του Δ. Βερναρδάκη από τον θίασο
 του Δ. Ταβουλάρη στο Θέατρο Σμύρνης στις 30 Ιουλίου 1895:
 Πηγή: Χρήστος Σολομωνίδης, Το θέατρο στη Σμύρνη, 1657-1922, Αθήνα 1954.

Πολυάνθη Τσίγκου, Φιλολόγος,

Διδάκτωρ της Ιστορίας της Εκπαίδευσης,

Επικεφαλής του Γραφείου του Διευθυντή/President Κολλεγίου Αθηνών

Απόλογος Συνεδρίου Μικρασιατικός Ελληνισμός: πτυχές της συμβολής
 του στην ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας

1922-2022: 100 χρόνια από τη Μικρασιατική Καταστροφή, από το ξερίζωμα του Ελληνισμού από την Τουρκία. Πολλά έχουν γραφεί γι' αυτήν την καταστροφή και θα συνεχίζουν να γράφονται και να λέγονται, καθώς και για την περίοδο σκληρής δοκιμασίας για τον Ελληνισμό που ακολούθησε, όταν ένα προσφυγικό κύμα 1.5 περίπου εκατομμυρίου ανθρώπων έφτασε στην Ελλάδα, σε άθλια σωματική και ψυχολογική κατάσταση, σε αναζήτηση μιας νέας πατρίδας.

Η Μικρασιατική Καταστροφή επέφερε συγκλονιστικές αλλαγές σε όλα τα επίπεδα της ζωής του ελληνικού κράτους. Σε αυτό το πλαίσιο, το 1922 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί όχι ως έτος καταστροφής αλλά ως έτος αφετηρίας. Οι πρόσφυγες έφεραν μαζί τους στην Ελλάδα τις λύπες και τα βάσανά τους, έφεραν όμως και κάτι πολύτιμο: τον πολιτισμό τους σε όλες τις εκφάνσεις του. Παρά τα προβλήματα που αντιμετώπισαν, έστησαν ξανά τις ζωές τους, δημιούργησαν και προσέφεραν σημαντικά επιτεύγματα στην Ελλάδα.

Οι προσφυγικές κοινότητες μεταλαμπάδευσαν στην Ελλάδα τις παραδόσεις τους, τις τέχνες και την παιδεία τους, διαμορφώνοντας μια νέα πραγματικότητα στην κοινωνία. Επηρέασαν και ενέπνευσαν όλους τους ανθρώπους του πνεύματος, του πολιτισμού γενικότερα, με αποτέλεσμα μια δημιουργική σύνθεση, που μέσα από αυτήν αναδύθηκε ο νέος Ελληνισμός.

Όλοι οι ποιητές μας έχουν γράψει ποιήματα για το 1922 και τους πρόσφυγες. Από τον Κωστή Παλαμά έχουμε δύο εμβληματικά ποιήματα: το τραγούδι οργής «Οι λύκοι», και το «Τραγούδι του Πρόσφυγα», που αποτυπώνει προφητικά τη συμβολή των προσφύγων στην οργάνωση της νέας ελληνικής κοινωνίας και ζωής, την πρόοδο ενωμένου του Ελληνισμού:

Το τραγούδι των προσφύγων

[....] Νεκροί, σπαρμένοι στις πεδιάδες και στα περιβόλια
 και στα ερμολόγια και στα βράχια της Ανατολής,
 τα που σας ρίζανε σπαθιά, που σας φάγανε βόλια,
 βαθιά στα σπλάχνα της Φυλής